

Somlai Péter

A CSALÁDMONORÁFIA KUTATÁSI MÓDSZERE

E kötetben tíz esettanulmányt, úgynevezett „családmonográfia”-t talál az olvasó. A tanulmányok célja az, hogy ismereteket és elemzéseket adjanak a bennük leírt családok életfeltételeiről, történetéről és főleg jelenkori személyközi kapcsolatainak szerkezetéről. A családmonográfiai szerzői egy szociológiai speciálkollégium tagjai, akikkel együtt másfél éve kezdtük el a munkát. Célunk az volt és az maradt, hogy a rendelkezésre álló szociológiai, demográfiai, társadalomnéprajzi és szociálpszichológiai ismeretknél többet tudjunk meg arról, hogyan alakul a családi élet személyközi kerete, milyen szerkezeti fajtái vannak a családon belüli kapcsolatoknak különböző társadalmi rétegek és csoportok körében. Munkánk első szakaszában, az empirikus anyag gyűjtése közben alakítottuk ki a családokról szóló monografikus leírásnak ezt a módszerét.

A monografikus módszer nem új a családszociológiában, sőt, a tudományos igényvel folytatott, első empirikus kutatások /P. Le Play és W. H. Riehl vizsgálatait/ éppen ezt alkalmazták a múlt század közepe táján. A régi családmonográfiaikat azonban joggal tekinteti elavultnak - és a módszeresség tekintetében elméletileg fogyatékosnak - a szakkritika. E módszernél sokkal megbízhatóbban, reprezentatív igényvel és gazdagabb információs értékkel vizsgálják modern "tömegfelmérések" a családok és háztartások költségvetését, lakókörülményeit, a családtagok időbeosztását, földrajzi és társadalmi mobilitását stb. A történeti család-demográfiaik pedig ugyancsak másfajta adatforrásokra van szüksége ahhoz, hogy egy-egy időszak és egy-egy társadalmi réteg családtípusaival foglalkozzon. A mi esettanulmányaink nem reprezentálják a népességet semmilyen társadalomstatisztikai szempont szerint. De talán reprezentálják e népesség társadalmi életének egyik "intimszféráját" azzal, hogy igyekeznek elfogulatlanul leírni és értelmezni e szféra - általunk fontosnak vélt - történéseit és szerkezetét.

E tanulmányban a „családmonográfiaik” /a továbbiakban már az általunk kidolgozott, leíró-elemző tanulmányt nevezem így/ készi-

tésének módszertani kérdéseivel foglalkozom s csak érintőlegesen utalok - az írás végén - fontosabb elméleti kérdésekre. Itt nem foglalkozhatom természetesen még vázlatosan sem azokkal a fontos kérdésekkel, amik az utóbbi három évtizedben a társadalom szerkezeti változásai nyomán befolyásolják a családok életviszonyait. E tekintetben az utóbbi évek magyar családszociológiai irodalmának átfogóbb jellegű kötetéhez utalhatom az érdeklődőt: Lőcsei 1971; H. Sas 1976; Cseh-Szombathy 1978. /Ez utóbbi kötetben lásd a Varsányi Erika által összeállított szakirodalmi ajánló jegyzéket./

Az általunk kialakított módszer persze függvénye volt és maradt elméleti érdeklődésünknek és kezdetlegességei is összefüggnek azzal, hogy kevés megbízható ismeretünk van a családszerkezet általános szabályszerűségeiről. Mindez természetesen kedvezhet is az alap kutatásoknak s ezért a fentiekkel egyáltalán nem kívánom "igazolni" azokat a fogyatékosokat, amik mind e tanulmány módszertani, vagy utalásszerű elméleti fejtegetéseiben, mind pedig az egyes monográfiák elemzéseiben feltűnhetnek az olvasónak.

1.

A legtöbb "családmonográfia" két szerkezeti részből áll. Az első rész bemutatja a szóbanforgó család lakhelyét, történetét, szociális körülményeit, megismertet együtt- és különélő tagjaival, a második rész pedig a családtagok közötti párkapcsolatok, konfliktusok, koalíciók elemzésével és annak leírásával foglalkozik, hogyan töltik be az egyes konjugális családok az életszakszakkal járó funkciókat, s milyen kapcsolatban állnak ugyanazon törzscsalád konjugális egységei. /Minden tanulmány szükségképpen legalább egy konjugális családról szól. Miután azonban feladatunknak tekintettük a konjugális családok törzscsaládon belüli helyzetének megismerését, gyakorta előfordult, hogy több konjugális családot vizsgáltunk. Ezért a 10 családmonográfiában összesen 23 konjugális családot ismerhetünk meg./

A családok kiválasztásában a következő szempontokat vettük figyelembe. Igyekeztünk olyan családokat találni, amelyekben több generáció tagjai élnek együtt, illetve amelyekben e tagok életük hosszabb-rövidebb szakaszát közös háztartásban, lakásban, vagy azonos telken épült házban töltötték együtt. Törekedtünk arra is,

hogy az egyes családok valamelyest szórjanak a családfő társadalmi rétegződése /iskolai végzettség, munkavégzés, jövedelem stb./ szerint. A szemináriumi munka első szakaszában budapesti, második szakaszában pedig észak-magyarországi családokat választottunk. Budapesten a hallgatók saját ismeretségi körükből /de a "távolabbi" ismerősök közül/ kerestek e szempontok szerint vállalkozókat, Észak-Magyarország egyik városában és négy községében pedig Kapros Márta néprajzkutató segítségével /akinek ezúton is köszönetet mondok munkájáért/ választottunk ki öt törzscsaládot. A tíz esettanulmányban szereplő 23 konjugális család szociális eloszlása a családfők szerint így festi 5 nyugdíjas, 5 értelmiségi, 4 alkalmazott foglalkozású és 9 munkáscsalád.

A családmonográfiák információs forrása elsősorban a látogatásokon szerzett megfigyelések összegzéséből és a családtagokkal folytatott célzatos beszélgetésekből áll. Ezeket egészítették ki alkalmanként dokumentumok, úgynevezett "naturális kísérletek" és olyan emberek információi, akik nem családtagok. Miután az esettanulmányok készítésének módszertana nem tartozik a szociológia leginkább kiművelt ágaihoz, kissé részletesebben fogom bemutatni az általunk folytatott vizsgálódások technikáját.

A kutató feladata tehát úgy szól, hogy többszöri beszélgetések és "látogatások" során derítse fel a családban kialakult személyközi kapcsolatokat, azok szerkezeti formáit, és az esetleges konfliktusok alapján becsülje meg a család kohéziójának erejét. Minimális vizsgálati követelmény az, hogy lehetőleg minden 12 évnél idősebb családtaggal külön folytasson beszélgetést a fentiek-ről s ennek során önállóan döntse el, hogy beszélgetőpartnerét hogyan és meddig lehet rábírní a tárgy szempontjából fontos információk közlésére. A beszélgetések lehetőleg a család lakásán, házában folyjanak. A kutató jegyezze fel mindazt, ami a tárgy szempontjából érdeklő lehet, tehát az interjú lényegesebb metakommunikatív kísérőit, az önkéntelen reakciókat, a látogatások során tapasztalt családi eseményeket, az érzékelt légkört. E feljegyzések és az interjúk szövegének feldolgozása közösen történik, úgy, hogy a kutató megbeszéli a kutatás vezetőjével, vagy konzultánsával az addig összegyűjtött információkat és a következő interjúra vagy látogatásra tervet készít a hiányzó, vagy ellentmondó információk alapján. Közben megismeri a család életkörülményeit. Eleinte külön erre a célra sokszorosított adatlapon vettük fel a

legfontosabb demográfiai és szociális adatokat, később azonban úgy döntöttünk, hogy nem használunk semmiféle "hivatalos" jellegű - vagy akár csak arra hasonlító - eszközt. /Az interjúk túlnyomó többségét sem magnetofonnal készítettük. Erről lásd alább./

A megfigyelések rögzítése igen fontos. Tudjuk, hogy a megfigyelés mindenfajta empirikus adatgyűjtés legrégibb s gyakran legegyszerűbb módja. A mi esetünkben, egy új téma alapkutatásának kezdeti szakaszában különösen nélkülözhetetlen volt az, hogy megfigyeléseinket komolyan vegyük. Az alábbi példa szemléltetheti ezt. A szóbanforgó család egy észak-magyarországi kisváros egyik "előfalujában", saját új házában él. A családfő /id. M. István/ ezúttal nem volt otthon, felesége - Teréz néni - és nő, de különélő fiuk harmadik alkalommal fogadták Sebes Annát interjúra. A megfigyelt jelenet az interjú után játszódott le és igen fontos ismeretet nyújtott a családról.

"Beme gyünk a szobába, megnézni a tv-ben a korona visszaadását. Én külön, a sarokba ültem, Teréz néninek hagyva a legjobb, a középső fotelt. Mikor a fia bejött, Teréz néni felugrott, Pista pedig elfoglalta ezt a kényelmes fotelt. Egy percig ült, majd felállt és megpróbálta nekem átadni a helyet, de én nem fogadtam el. Erre újra leült, de megint *egy* pillanat múlva újra felugrott és az anyjának adta át a helyét, aki szabadkozni kezdett..." /Részlet S. A. kutatási naplójából/.

E megfigyelés előtt is tudta már a kutató, hogy ebben a családban az anya sok mindenben "átadja a helyét" fiának, s hogy a fia ezt magától értetődő módon fogadja el. Azt is tudta, hogy a fiu ismeri és gyakorolja a polgári udvariasság szabályait. Azt azonban nem tudta, hogy ifj. M. István alkalmanként tudatosítja és megpróbálja megoldani e két szabályrendszer ellentétét, míg az anya /Teréz néni/ számára nincs ilyen ellentét, ő mindenféle udvariaskodást alárendel annak a kapcsolatnak, amit fiával kialakított. A család korábbi története és jelenkori állapota /ifj. M. István házassága, feleségének és anyjának kapcsolata, a feleség elköltözése tőlük stb./ vált megérthetőbbé e megfigyelt és lejegyzett epizód által. /Lásd a Morvái-család monográfiáját e kötetben./

Ehhez hasonló megfigyelésekre bőséges alkalmat szolgáltatnak az interjú előtti és utáni történések, s ezek sokszor megváltoztatják az interjúban elhangzott információk alapján kiala-

kult képet. Előfordult, hogy a családi fényképalbum nézegetése közben a kutató észrevett olyan, a családtagok által mindaddig elhallgatott, de a család történetében fontos momentumot, ami új megvilágításba helyezte az egyedül élő nagymama és egyik fia családja közötti kapcsolatról s ennek alakulásáról kialakított ad-digi tapasztalatait.

A "natúrális kísérlet" - voltaképpen ugyancsak megfigyelés tárgya, de maga a tárgy nem spontán, hanem a kutató által szándékosan előidézett esemény, történés. Ezt az eljárást egy másik látogatási naplóból ismerhetjük meg. Domokos János olyan családot ismert meg egy kisközség faluvégi házában, melyben az apa a közeli városban dolgozik szakmunkásként, míg felesége, anyósa és /örökbefogadott/ 10 éves fia a nap nagy részét együtt töltik otthon. /A nagymama már nyugdíjas, az anya otthon végezhető munkát vállal egy háziipari szövetkezet részére, a gyerek 4. osztályos általános iskolai tanuló./

"A gyerek otthoni délutáni fő elfoglaltsága a kártyázás. /Az interjúk az elmúlt télen készültek - S. P./ Legfőbb "zsírozó" partnere a nagymama. Addig, amíg a nagymama volt napközben a gyerekekkel, ez volt rendszeres elfoglaltságuk. Ó* is tanította meg a játékra, meg szabályaira is, amelyek azóta részben feledésbe merültek. A játékra se a nagymama, se az anya nem figyel oda. Teljesen a gyerekre hagyják, hogy melyik lapot, ki viszi el. A gyerek állandóan csepüli őket, hogy figyeljenek a játékra, de hozzátesszi: "Úgyis megverlek, ha odafigyelsz is!" Az anya és a nagymama erre így reagál: 'Egyem a húsát, mindig nyer a drága.' A gyerek, bizonyára azért, hogy a játék egy fokkal érdekesebb legyen, elég szabadon bánik az ütésekkel* Tulajdonképpen önmagát szórakoztatja el azzal, hogy ő dönti el, ki nyerjen. Persze legtöbbször magát hozza nyeréshelyzetbe... A kártyázás része a gyerek manipulációs rendszerének, melynek hálójában az anya és a nagymama ficánkol. A fiktív szabályok legalizáltságára jellemző, hogy miután a nagymamával elmagyaráztattam magamnak a szabályokat, leültem játszani a gyerekekkel, de tudatosan sok tévedéssel határozta meg az ütéseket, s így magamat hoztam ki győztesnek /magyarán: csaltam/, amit ő szó nélkül elfogadott." /Részlet D. J. Kutatási naplójából/.

Megfigyelésre és "natúrális kísérletre" már a családdal történő megismerkedés alatt is lehetőség nyílik. A kutatások ugyanis rendszerint úgy kezdődtek, hogy a megbeszélte első látogatás alatt /miután a családtagok már beleegyeztek abba, hogy legfőbb azonosítási adataikat titokban tartó tudományos vizsgálat tárgyává válnak/ megpróbáljuk felvázolni a családfát az antropológiából ismert jelölések segítségével.

A családfa megismerésénél talán legcélszerűbb a háztartásfő kiskorú gyermekeitől /vagy unokáitól/ haladni visszafelé. Általában elegendő volt számunkra a legidősebb élő családtagok szüleinek nemzedékéig eljutni felmenő ágon, az affiniális rokonok közül pedig azokat vettük fel, akikre gyakrabban hivatkoztak a beszélgetés során. /Az itt közölt családfák többsége - a könnyebb áttekinthetőség kedvéért - csak azokat a családtagokat tünteti fel, akiről a tanulmányban szó esik. Természetesen mind a családfán, mind a tanulmányokban közölt családi és személynevek - sőt, a helységnevek és más, az azonosságot jelző nevek is - fiktívek./ A családfa vázolására és az első, történeti témájú beszélgetésre - melyben a szoros értelemben vett genealógia mellett a bennünket foglalkoztató személyközi kapcsolatok történetéről fogunk hallani - lehetőleg olyan időpontot válasszunk, amikor az együttlakók többsége otthon van. Hiszen az, hogy a kutatást éppen a családfa felrajzolásával és a hozzá szükséges adatok leírásával kezdjük, indokolja egy kutatáslélektani ok is: jegyzetfüzetünkbe ilyenkor megörökíthetjük nemcsak azt, amit önmagukról, vagy a rokonságról mondtak, hanem azt is, ami ott eközben történt.

Az első látogatáskor a családtagok - például egy házaspár tagjai - rendszerezik saját törzscsaládjaik tagjait, s miközben beszélnek róluk, az egymással /vagy a család más tagjaival/ folytatott kommunikációjuk és metakommunikációjuk értékes információkat nyújt a kutató számára. Ilyen alkalom persze a többi család-látogatás - vagy egy családtaggal készített beszélgetés - idején is adódik. Amikor a helyszínen felvázoljuk a ház vagy a lakás alaprajzát, feljegyezzük a bútortzatot, fontosabb használati cikkeket, érdeklődünk a háztartásgazdálkodás adatai iránt, ugyancsak módunk nyílik arra, hogy megfigyeljük a személyközi kapcsolatok formáit.

Mind a megfigyelések, mind az interjúk szövegét a megjegyzett, vagy lejegyzett "kulcsszavak" alapján utólag, a látogatás, vagy a beszélgetés befejezése után állítottuk össze.

Többször is kiderült, hogy a magnetofon bénítólag hatott beszélgetőpartnereinkre és ezért döntöttünk úgy, hogy memóriagyakorlatok után magnetofon nélkül dolgozunk. A kutatás során bizalomra volt szükségünk, márpedig e bizalom felkeltésének és meg-

őrzésének útjában áll mindenféle eszköz és tevékenység, ami arra figyelmezteti a családtagokat, hogy közlendőik, gesztusaik, tetteik a megfigyelés, hangrögzítés pusztá tárgyai. A családtagok a bemutatkozásakor megtudják, hogy családjuk része egy kutatási sorozatnak,* de az egyes látogatások, vagy beszélgetések során azt is tudják, s e tudatuk vezérli őket, hogy rajtuk kívül a család más tagjaival is beszélünk. A család életében e kutatás tehát - részünkről nem tervezhető hatású - esemény lesz, része életük egy szakaszának. Éppen ezért, még mielőtt az interjúkészítés technikáját ismertetném, szükségesnek látszik, hogy a kutatók helyzetét és munkájuk etikai kérdését még egyértelműbben tisztázzuk.

A családtagok személyközi kapcsolatainak kutatása és leírása nem családpedagógiai és családterápiái jellegű munka - legalábbis kutatásunk mostani szakaszában nem az. Minden interjúalannal tudatjuk, hogy csakis tudományos érdeklődésünk vezetett hozzá és a beszélgetésben elhangzott szavait titokban tartjuk a többi családtag előtt is. Az interjúban feltett kérdésekből egyik családtag sem tudhatja meg azt, amit a család más tagjaitól hallottunk. Nem adhatunk tanácsot, nem nyilváníthatunk véleményt a családot érintő kérdésekben, mégis közel kell jutnunk a családhoz, szóra kell bírunk tagjait. Tudjuk, hogy e kívülállás is beavatkozást jelent a család életébe s ez a tudat sok kutatásban okozott rövidebb-hosszabb ideig tartó szerepkonfliktust. Sokféle konkrét oka lehet ennek. Előfordult, hogy a vizsgált család tagjai között mély, mindenkit érintő nyílt ellentét volt. Ilyenkor a családtagok attól függően engedték közel magukhoz a kutatót, amit az ő állásfoglalásáról gondoltak, vagy gyanítottak. A kutató megpróbálta elnyomni rokon- és ellenszenvét, magánvéleményét s úgy akart pártatlan maradni, hogy közben semmiképp se tűnjön közömbösnek. Mély családi konfliktusokkal kapcsolatban azonban igen nehéz pártatlanul s pusztán kíváncsian viselkedni. Ha például az interjú során esetleg megismétlődő felszólításra, a kutató így válaszol: "van erről véleményem, de nem szeretném elmondani", e válasza a megkérdezett számára lehet gát, de olyan fajta spontán ösztönzés is, melynek hatásait és eredményét nem ismerhetjük. Másfajta szerepkonfliktus vár az interjú készítőjére, amikor nyilvánvaló nevelési, vagy életvezetési hibát tapasztal. Egy bűnbakká tett gyerek, egy, a családjában kizsákná-

nyolt szülő vagy nagyszülő talán azért beszél vele szívesen, mert segítséget, vagy együttérzést vár és kíván tőle. Ilyenkor még nehezebb /s gyakran lehetetlen/ elfogulatlanul elkészíteni a monográfiához szükséges valamennyi interjút. E szerepkonfliktusok tehát a kutató "hivatalos" feladatának és személyisége magánjellegeinek együttességéből fakadnak. Abból, hogy a magánszférát, annak is intim, személyközi területét kell személytelenül vizsgálnia, a tudomány elfogulatlan érdeklődését kell képviselnie olyan konkrét helyzetekben, amelyeknek személyessége szükségképpen felhívást jelent nem a tudomány, hanem az ő személye számára.

Mégis meg kell őriznie kívülállását, hacsak nem dönt úgy, hogy a kutatást befejezve s ezt a családdal közölve, magánszemélyként tartja fenn kapcsolatát partnereivel. Ez azonban már nem ide tartozó kérdés.

Az első családmonográfiákat egy-egy hallgató külön készítette. Hamarosan kiderült, hogy ebből számos nehézség adódik. Például a középnemzedékhez tartozó családos férfiak egy része nem szívesen taglalta magánéletét fiatal, egyetemista lányok előtt. Ezért úgy döntöttünk, hogy párosban kutatjuk fel az észak-magyarországi családoknak legalább egy részét, azokat, ahol ilyenfajta elzárkózásra számítottunk egyik, vagy másik családtag, részéről. /Legalkalmasabb erre a "vegyespáros", főleg hagyományos értékrendű falusi családoknál, ahol mindkét kutató a vele azonos nemű családtagokkal interjúzhat./

Az interjúk szövegének rögzítése tehát "kulcsszavak" segítségével történt. Ezek olyan, konkrét jelentésűnek érzett szavak, vagy szókapcsolatok, amiknek segítségével a kutató emlékezetében lejegyzéskor "beugrik" egy hosszabb szövegrész. Nem tudjuk ennél pontosabban meghatározni a kulcsszavakat, nem lehet őket listászerűen előírni, mert jelenleg még nem teszik ezt lehetővé sem a szövegjelentés általunk ismert nyelvtudományi összefüggései, sem a nyelvi kommunikációra való emlékezés felismert lélektani szabályszerűségei. E módszer megbízhatósága kutatónként /annak emlékezőképességétől függően/ változik, sőt, változik azonos kutató esetében beszélgetésként is. úgy tanultunk rá a "kulcs-szavazásra", hogy egy általam készített és magnetofonra felvett interjú szövegéből előbb 30, majd 60, később 120 perces részletet hallgattak meg s jegyezték le a kutatás résztvevői. Már három gyakorlat után is bizonyíthatóan javult mind a memóriájuk, mind pedig a kulcssza-

vak kiválasztását végző technikájuk. Van olyan hallgatóm, aki 15 mondatból álló szövegrészt egyetlen kulcsszó segítségével szó szerint jegyzett meg és irt le. Vannak persze olyanok is, /érdekes módon, inkább a fiuk/, akik nem tudnak így dolgozni, s rászorulnak a magnetofonra. De mit kell megjegyezni, mi legyen a kulcs-

Általánosságban csak azt tudom válaszolni erre, hogy a kulcsszavakat egy-egy tartalmilag fontos /persze a mi szempontunkból fontos/ szövegrészből "ingerértékük" szerint válasszuk ki, tehát a számunkra jellegzetes, feltűnő, kiugró szavakkal, vagy szókapcsolatokkal dolgozzunk. Az alábbi példa segíthet a kiválasztás nehézségének és jelentőségének megértésében. Ez a szöveg olyan részlet az általam készített, magnetofonra rögzített és memóriazálási feladatként használt interjúból, melyben kevés az elhagyható, tárgyunk szempontjából közömbös rész. Az interjút egy 29 éves budapesti asszonnyal készítettem, s a részlet a beszélgetés elejéről való, ahol az interjúalany életének az érettségi vizsgát követő alakulásáról szólt:

- Miért nem akartál felvételizni a főiskolára?
- Megmondom miért. Ott álltam két ruhával, teljesen lerongyolódva, egy 18 éves lány, aki öltözködni szeretne, akinek tervei vannak, aki pénzt akar, akinek elképzelései vannak és tudtam azt, hogyha most megint elmegyek, három évet, vagy két évet, vagy négy évet tanulni, csak négy év nyomor vár rám, hát egy télikabátom nem volt, hát egy bugyival, egy kombinéval és egy felsőruhával jöttem Pestre. Ugyanúgy, mint ahogy valamikor elkezdtem a gimnáziumot.
- Mi az, hogy Pestre? Miért Pestre?
- Elmondom, mert... anyám akkor pofozott meg istenigazában először, amikor azt mondtam, hogy én pedig nem megyek és nincs értelme és látom, hogy nincs értelme, mert te beteg vagy, mondtam neki, itt vagyunk lenyomorodva, az öcsém tanul, a húgom tanul, a harmadik húgom most végzi a nyolcadikat, menni kellene neki valahova, egy fillérünk sincsen, tehát az anyagi feltétele nem volt meg és nem fogok végignyomorogni megint négy évet, mindig én voltam az utolsó az osztályban ruházkodásban és mindenben és annyit nélkülöztem, hogy elegendő volt. Anyám azt mondta, márpedig te fogsz menni és el fogsz menni és felvételizel és kész. Mondtam, hogy nem megyek, s akkor megpofozott. S akkor elmentem daczból, büszkeségből, de úgy, hogy nem beszéltem anyámmal egy hétig, akkor fordult elő először és utoljára, hogy nem beszéltem vele, rákényszerített, elmentem a főiskolára Debrecenbe, felvételiztem, felvettek, de nem mentem el tanulni mégse, hanem Pestre jöttem dolgozni."

Ebben a szövegrészletben elég sok megjegyezni valót találunk, de a mi témánk szempontjából a legfontosabb az, hogy "a pofon után nem beszéltem anyámmal egy hétig, akkor fordult elő először és utoljára, hogy nem beszéltem vele..." Azért fontos ez a rész, mert az interjúalany és édesanyja közötti nyílt légkörről informál egy konfliktus-epizód kapcsán. Azt nem tudjuk ellenőrizni, hogy a szóbanforgó konfliktus tényleg így zajlott-e le, tényleg egy hétig tartott-e a harag stb., de az epizód - "először és utoljára" - nagyon lényeges számunkra. Pontos az is, hogy "akkor pofozott meg istenigazában először" és természetesen nagyon lényeges a döntés fő motívuma, a "lerongyolódás".

Ha a kutatónak jó emlékezőképessége van /persze nem általában vett memóriakészségre gondolok, hanem az interjú-szituációban elhangzott szöveg felidézésének és lejegyzésének képességére/, akkor egyetlen kulcsszó - a pofon /vagy "akkor pofozott meg istenigazában először", esetleg csak az "istenigazában"/ - segítségével lejegyezheti az egész oldal fontos szövegrészeit. Ha kevésbé jó emlékező, akkor szüksége lesz még egy-két szóra, vagy szókapcsolatra. Például ezekre: "lerongyolódva" /vagy: "egy fillérünk sincsen", vagy "nélkülöztünk"/; - "nem beszéltem vele egy hétig"/, vagy: "nem beszéltünk egy hétig, először és utoljára"./

Megtörténhet, hogy - eléggé közepes memóriaképesség esetén - a következő kulcsszavakat írja fel magának: "lerongyolódva", "istenigazában-pofon", "tanulnak", "csak akkor nem beszéltünk egy hétig." De akárhány kulcsszót ír fel, a szövegnek körülbelül így kell festenie:

- Miért nem akartál felvételizni?
- Ott álltam lerongyolódva, megint nem volt semmi, úgy jöttem Pestre, olyan szegényen, mint ahogy a gimnáziumot kezdtem.
- Miért Pestre?
- Ezért, a szegénységünk miatt. De, amikor megmondtam anyámnak, hogy nem felvételizek, mert te beteg vagy, a testvéreim tanulnak, semmink sincs, nem akarok tovább nyomorogni, akkor ő megpofozott. Akkor pofozott meg istenigazában először. Én dából felvételiztem, de nem beszéltünk egy hétig, akkor fordult elő először és utoljára. Végül is felvételiztem, felvettek, de nem mentem el tanulni, hanem Pestre jöttem.

"Körülbelül" ilyen szövegre van szükségünk ahhoz, hogy az in-

terju - persze a teljes interjú - alapján továbbhaladhatunk s tervezhessük azt, hogy a többi interjúban érdeklődni fogunk a haragtartásról, a "nem beszélünk egymással" előfordulásairól, okairól, stb. A lejegyzett szöveg azonban lehet bővebb - s rövidebb is. Hasonlítsuk össze az alábbi három változatot:

a/ változat: - Miért jöttél Pestre?

Mert szegények voltunk és dolgozni akartam.
Amikor anyámnak megmondtam, hogy nem felvételizek, ő pofonvágott s nem beszéltünk egymással egy hétig. Ez akkor fordult elő először és utoljára. Végül felvételiztem, fel is vettem, de mégis Pestre jöttem.

b/ változat: - Miért jöttél Pestre?

- Mert ott álltam lerongyolódva, nem voltak ruhám, anyám beteg volt, a testvéreim tanultak szóval dolgozni akartam, pénzt keresni. Anyám meg is pofozott, akkor pofozott meg istenigazában először, nem is beszéltünk egy hétig egymással. Aztán mégis felvételiztem, felvettem, de csak Pestre jöttem dolgozni.

c/ változat: - Miért jöttél Pestre?

- Mert ott álltam lerongyolódva, 18 évesen, egy szál ruhával, úgy, ahogyan a gimnáziumot kezdtém. Anyám beteg volt, kisebb testvéreim tanultak, nem volt egy fillérünk sem. Amikor megmondtam anyámnak, hogy nem megyek felvételizni, mert nem akarok tovább nyomorogni, megpofozott és kényszerített rá, hogy elmenjek. Büszkeségből el is mentem, felvettek Debrecenbe a főiskolára, de mégis Pestre jöttem fel dolgozni.

Mindhárom változat összevonta a két kérdést. Ez teljesen jogos, mint ahogyan elfogadható a válaszok rövidítése is. A legrövidebb az a/ változat - kb. az eredeti hosszúság egyötöde -, a leghosszabb pedig a c/ változat - kb. az eredeti hosszúság egy-negyede. Emeljünk ki az eredeti szövegből három, számunkra fontos tartalmi egységet s bontsuk fel információs elemeire.

I₁ - szegénység /"lerongyolódás"/, I₂ - pofon, I₃ - harag. Ezeknek fontosabb elemei a következők:

I_{1a} - a szegénység okai /anyám beteg volt, testvéreim tanultak még/

I_{1b} - a szegénység élményszerű következményei /nincs ruhám/

I_{2a} - ez volt az első igazi pofon

I_{3a} - az, hogy nem beszéltünk egymással", először és utoljára fordult elő.

Ha most visszakeressük ezeket az információs egységeket a három fenti változatban, akkor a következőt tapasztaljuk:

a/ - változat tartalmazza I1,-et, I2-t és I3,-at, de az egyes információs egységek elemei közül csak I3a -t.

b/ - változat I3a kivételével mindent tartalmaz.
 c/ - változat csak I1a-t, I-b-t és I2-t őrizte meg az eredetiből.

Tegyük fel, hogy a teljes interjú lejegyzett szövegéből csak e részletekben tér el egymástól a három változat. Ez esetben a legrövidebb a/ - változat a legjobb, mert ez nyújtja a legfontosabb támpontot /a harag kivételessége/ a további kérdéshez, illetve a többi interjú tervezéséhez; a b/ - változat még elfogadható /mert az első igazi pofon tartalmilag ugyancsak fontos, bár esetleg másfelé vezető támpontot nyújthat/, c/ - változat viszont szinte értéktelen, mert a megismerés szempontjából fontos I30 -t és I2a-t nem tartalmazza. /I-, részletezésének az interjú előbbi részében is ki kellett derülnie, s ha a kutató ezt elmulasztotta feljegyezni, e kérdések - úgynevezett "kemény adatok" - utólag is felderíthetők./

A kulcsszavak megjegyzése kétféle módon lehetséges. Vagy úgy, hogy a beszélgetés alatt írja fel őket a kutató /legtöbben így csinálták/, vagy pedig úgy, hogy ezeket is megjegyzi /mindig újramondva őket az interjú alatt hangtalan emlékezetében/ és közvetlenül a beszélgetés után jegyzi fel őket. De akár így, akár úgy, az interjút célszerű minél rövidebb idő után lejegyezni. Ez a munka időben nem kevesebb, hanem inkább több, mint a beszélgetés tartama. /Másképp-két órá, a mi szempontunkból tartalmas interjú leírása - 15-40 kulcsszó segítségével - gyakran 4-5 óráig tartott../

A "kulcsszavas" interjúzás hallatlanul intenzív figyelmet kíván, hiszen a kutatónak a szokásos kérdezői feladaton kívül - s a téma esetében ez is elég nehézséggel jár, bizalomkeltő tapintatot és állandó rendszerezést kíván - mindig saját memóriáját is gyakorlatoztatnia kell. Az utólagos lejegyzés is nehéz munka, mert kihagyhatók ugyan a téma szempontjából közömbös részek, adatok, de a beszélgetés számunkra legfontosabb részleteit a

lehetőleg szó szerint kell feljegyezni, úgy hogy b/ az egyes tematikai részek sorrendjét ne cseréljük fel és c/ azt is rögzítsük naplószerűen, ami nem a beszélgetés során hangzott el, hanem közben történt és fontos lehet a szövegrész megértéséhez.

2.

Az interjúk és megfigyelések szövegéből /s egyes, ezt kiegészítő adatokból/ születik a családmonográfia. Azt kezdettől fogva tudtuk, hogy e tanulmányok első részében családtörténettel, a családtagok jelenlegi szociális helyzetének ismertetésével, a lakás, vagy a ház leírásával kell foglalkoznunk. A második rész tárgyára, a személyközi kapcsolatok rendszeres elemzésére viszont nem találtunk alkalmas mintát a családi élet szociológiai és szociálpszichológiai szakirodalmában. Ezért úgy döntöttünk, hogy kiindulásként elemi párcapcsolatok rendszereit fogjuk fel a család szerkezetét. Ennek megfelelően különválasztottuk és egymással összehasonlítottuk az egyes párcapcsolatokra vonatkozó információkat, majd ennek alapján irtuk le az összes elemi kapcsolatot. E módszernek vannak előnyei és komoly hátrányai. Feltétlen előnye az, hogy rendszerességre kényszeríti a kutatást s biztosítja, hogy ha a kutató megszerezte, akkor - felhasználja fontos információit. E rendszeresség abból áll - ezt így határoztuk meg magunknak -, hogy megpróbálunk információt szerezni az összes Interjúalanytól az összes elemi párcapcsolatra. Miután az elemi párcapcsolatok száma

$$P = \frac{n}{2} \cdot \frac{n-1}{2} / \text{ahol } n = \text{a tagok száma},$$

ezért az összes információk száma

$$I_p = \frac{n^2}{2} \cdot \frac{n-1}{2} = \frac{n^3 - n^2}{4}$$

lesz, ha egységnek tekintjük egy személynek egy párcapcsolatról nyújtott közléseit és kizárólag a családtagoktól szerzett és a párcapcsolatokra vonatkozó információkat vesszük fel.

De a módszer hátrányai is eléggé szembetűnőek. Először is, a kutatónak ügyelnie kell arra, hogy minden interjúban minden elemi párcapcsolatról halljon /esetleg azokról is, amik érdektelenek az interjú alanyának fontos közlendője szempontjából/. Emiatt a beszélgetések irányítása és memorizálása mellé újabb,

megterhelő feladat járul, ráadásul e feladat teljesítése érdekében gyakrabban kellett széttörni a beszélgetést. Az elemi párok kapcsolatok végigkérdezése amúgysem járhat nagy sikerrel, nehezebb családok esetében. Gondoljuk meg, hogy míg egy 4 tagú családnál 6 ilyen párok kapcsolatról, addig egy 8 tagú családnál már 28-ról kellene információkat szerezni. De a legfontosabb hátrány nem is az interjúszituációval, a kérdés lélektani és technikai problémáival függ össze, hanem magával a vizsgálat tárgyával. Az elemi párok kapcsolatok rendszerezése ugyanis nem vitt annyira közel bennünket a családszerkezetek mozgásának megismeréséhez, mint szeretttük volna.

Nyilvánvaló, hogy a családon belüli személyközi kapcsolatok rendszere nemcsak egy tagú párosokból, tehát elemi párok kapcsolatokból áll. X. András és X. Andrásné párosával, mint két szülő együttesével érintkezhet például egy családi ünnep alkalmából két gyermekük párosa. De megtörténhet az is, hogy három családtag /például X. Andrásné és a két gyerek/ együtt lép fel válásért X. András ellen. Alakulhatnak alkalmi és tartós koalíciók a családban s már ezért sincs alapunk annak feltételezésére, hogy csupán elemi párok kapcsolatokkal leírható a család szerkezete, megragadhatók e szerkezet történései, konfliktusai stb. Ugyanakkor az is világossá vált, hogy az általunk használt módszerrel nem tudunk mindenkitől információt szerezni az elvileg lehetséges kapcsolatok valamennyiéről.

A családon belüli kapcsolatok és csoportosulások között tehát gyakorlati okok miatt is válogatnunk *kell*. De különben sem fontos számunkra, /s talán nem is valós/ mindegyik kapcsolat. Magunknak kellett ezért az egyes interjúk között eldöntenünk, hogy tapasztalataink alapján mit tartunk fontosnak és mitől tekintünk el. Válogatásunk számos gyakorlati és két elméleti szempontot követett. A gyakorlatiakat nem tudnám felsorolni, ezek nagyjából hasonlóak minden terepkutatásban, mert a vizsgálatoknak térbeli, időbeli, költségvetési korlátai vannak, és mert a vizsgálat alanyai nyíltan, vagy burkoltan elzárkózhatnak a közléstől. Elméletileg azt tartottuk fontosnak, hogy a személyközi kapcsolatok szerkezetének megismerésekor és elemzésénél figyelembe vegyük az egyes családok fejlődési szakaszát és kohézióját.

Az újabb családszociológiai irodalom bő teret szentel annak

a kérdésnek, hogy milyen funkcionális és szerkezeti vonások jellemzik a konjugális családokat életüknek a házasság /életközösség/ kezdetétől végéig tartó ciklusaiban. Mi is megvizsgáltuk azt, hogy adott fejlődési szakaszban élő családok hogyan próbálják megteremteni életfeltételeiket, kielégíteni életszakaszuk követelményeit. A konjugális családok élettörténetét 6 szakaszra osztottuk:⁷

1. szakasz: a házaspár /élettársak/ együttélésének kezdetétől az első gyerek megszületéséig,
2. szakasz: az első gyerek megszületésétől az utolsó /legfiatalabb/ gyerek megszületéséig,
3. szakasz: az utolsó gyerek megszületésétől, az utolsó gyerek óvodába /ha nem jár óvodába, akkor iskolába/ kerüléséig,
4. szakasz: az utolsó gyerek óvodába kerülésétől addig, amíg minden gyerek munkát vállal,
5. szakasz: a gyerekek munkavállalásától addig, amíg házasságot kötve és vagy önálló háztartást alapítva elkerülnek otthonról és a szülők megint ketten maradnak,
6. szakasz: a szülők magukra maradásától, egyikük haláláig.

Látható, hogy a családi élet szakaszokra bontása egy, a családpszichológia szerint átlagos családfejlődés ciklusainak a kijelölését jelenti. Ez elméletileg és módszertanilag számos kérdést okoz. /Joggal vitatható például, hogy a tömegjelenséggé lett válást nem kellene-e figyelembe vennünk./ De a felosztás szempontjai e nehézségektől és az egyes szempontok fontosságának rendjétől függetlenül - hasznosan orientálják a családmonográfia készítőjét. Számára ugyanis nem az a fontos - eltérően egy tömeges vizsgálat céljától -, hogy a vizsgált konjugális családokat pontosan besorolja egyik vagy másik szakaszba, hanem az, hogy felfigyeljen a különös jegyekre, az eltérésekre, az adott család történeti és szerkezeti sajátosságaira. E globális családfejlődési szakaszok /illetve a felosztás alapjául szolgáló szempontok/ abban segíthetik őt, hogy felismerje a vizsgált család fejlődési vonásait, nehézségeit és az ezekkel összefüggő szerkezeti kérdéseket.

Mit jelent egy-egy új szakaszra való áttérés a család életében? Az eddigi kutatások elsősorban demográfiaileg foglalkoztak ezzel a kérdéssel, illetve azt vizsgálták, hogyan módosult

szakaszonként a döntéshozatal, a háztartás-gazdálkodás a családban. Bennünket viszont főleg az foglalkoztatott, hogyan módosul a személyközi kapcsolatok rendje, tehát a család személyközi szerkezete.

A válaszhoz nemcsak a szóbanforgó konjugális családról szerzett információinkat használtuk fel, hanem figyelembe vettük a hozzá tartozó törzscsalád/ok/ történetét, gazdasági és mobilitási irányait, települési problémákat /az átépítések, költözések okait és következményeit/, a családok háztartási helyzetét. Miután a családi élet nem izoláltan folyik, e szempont érthetővé tett olyan konfliktusokat is, melyek az egyes törzscsaládok és konjugális egységeik között, illetve a konjugális családokon belül alakultak ki. Főleg a közös háztartásban, közös házban, lakásban élő törzscsaládokon belüli kapcsolatokat és konfliktusokat, ezek szerkezeti hatását tudtuk így értelmezni, de az életszakasz funkcionális követelményei minden család esetében fontos vizsgálati támpontot jelentettek. Elméletileg és módszertanilag tanulságos volt, hogy az e szempont szerint "szabályos" és "szabálytalan" családok szinte egyforma gyakorisággal fordultak elő. Ez is fokozta érdeklődésünket a családok kohéziójának okai és hatásai iránt. Világossá vált ugyanis, hogy a családkohézió aktuális problémái mindig valamelyik életszakaszhoz fűződnek - s fordítva, az adott szakasz funkcionális követelményeinek teljesítése döntően függ a család kohéziójától. Az egyes családokkal szemben tehát kérdésünk úgy hangzott, hogy milyen személyközi szerkezetben s mennyire kohéziós módon él az adott szakaszban.

Az itt olvasható tanulmányok megpróbálnak felelni e kérdésre. Családdinamikai jelenségek jelölésére olyan fogalmakat is használnak - a "kohézió" mellett az "egyensúly", a "konfliktus" és a "harmónia" fogalmát -, amiket nem tudtunk kielégítően meghatározni. Definíciós próbálkozásaink során többször is megkíséreltük egyértelmű kapcsolatba hozni egymással - reflexiós meghatározások céljára - e fogalmakat, de a családmonográfiák tapasztalati anyaga nem igazolta konstrukcióinkat. Természetesen lemondhatnánk e fogalmak használatáról, ha helyettük volnának más fogalmaink, olyanok, amikkel pontosabban tudnánk jelölni a család személyközi kapcsolatainak világát. Ilyen fogalmakról azonban nem tudunk. Maradt tehát a rosszabbik megoldás "vélt", vagyis bizonytalan jelentéssel használni e terminusokat, bízván

a jelentésükre vonatkozó, úgynevezett "közmegegyezésben". Egy ponton, a konfliktusok családszerkezeti hatásának kérdésében azonban, talán sikerült elméletileg is hozzájárulnunk általános családdinamikai összefüggések leírásához.

A csoportokon belüli konfliktusokról már régen megállapították, hogy azok "általában" elkerülhetetlenek, hozzátartoznak életünkhöz és az is kiderült, hogy erősségük szorosan összefügg egy-egy csoport dinamikai jelenségeivel /például teljesítményével vagy kohéziójával/. Ennek alapján a szociálpszichológia nem tekint bomlási tünetnek minden csoportkonfliktust s főleg nem tekinti annak "általában" a konfliktust. Inkább azt a benyomást szűrhetjük le a szociálpszichológiai elméletekből, hogy a csoportokon belüli konfliktusoknak van valamilyen optimuma, s előlött, illetve ez alatt kezdődik a bomlás /vagy az alacsony teljesítmény, a kedvezőtlen kommunikációs hálózat stb./ Mindez igaz lehet a család esetében is, de a dinamikai jelenségek hierarchiája itt más, mint a csoportlélektan kedvenc üzemi, politikai vagy oktatási szervezeteinek esetében. Bár életének minden szakaszában számos feladatot kell teljesítenie, a családnak mégsem fő célja vagy funkciója valamilyen különös teljesítmény /termelés, hatalom, tudás stb./. A család sokféle célt tűzhet ki tagjai elé, mozgósíthatja őket a vagyon gyarapítására, a hírnév megőrzésére vagy a társadalmi felemelkedésre, mindez mégsem a család fő célja, mert bármilyen cél elérésének, a teljesítmények véghez vitelének mindig van egy kimondatlan, de magától értetődő feltétele: az, hogy megőrizzék az együvé tartozást, a közösséget, az erős kohéziót. A funkcionális /vagy formális/ csoportok nem lehetnek öncélúak /illetve, ha azok, akkor rendszerint gyengén teljesítenek, vagy megszűnik formális jellegük/, a kohézió család viszont nem lehet öncélú. Emiatt a családon belüli konfliktusok dinamikája is más, mint a funkcionális csoportokon belülieké.

A családi konfliktusok minőségében leginkább szembeötlő különbséget az erősen összetartó és a bomló családok között figyelhetünk meg. Az erős kohéziójú család nehezen tűri a mély konfliktust, rendszerint megakadályozza kibomlását, s ha ez nem sikerült, mozgósítja tagjait a családi béke érdekében. Itt valóban ellentéte a konfliktusnak a harmónia, mert a bomlasztó erők olyan szervezetben keletkeznek, amelyek létrehívja az ellenerő-

ket is. Ezért a kohéziót nem feltétlenül gyengítik, sőt, hosszú távon erősíthetik a lezárt és feldolgozott konfliktusok. A bomló családokból nemcsak az ellenérok hiányoznak, hanem a konfliktusok lefolyása, megoldása és feldolgozása is másmilyen. De a legfontosabb különbség mégis az, hogy itt kialakul - az összetartó családokban ismeretlen - közömbösség. A kohézió erős szálaí elviselhetővé - s alkalmanként áthidalhatóvá - tehetik a konfliktusokat, a kohézió gyengésege viszont nem annyira a konfliktusok, mint inkább a közömbösség bomlasztó erőit hozza működésbe.

De hogyan lehet a konfliktusokat és a közömbösséget, mint a kohézió erejének mutatóit felismerni az egész család szerkezetében? E feladat elvégzésére dolgoztuk ki a közvetítő szerepek fogalmának rendszerét. Abból indultunk ki, hogy konfliktus esetén az erős kohéziójú családokban találni fogunk olyan tagokat, akik törekszenek a családi béke helyreállítására, a kevésbé erős kohéziójú családokban olyanokat, akik igyekeznek megakadályozni legalább a status quo romlását, a bomló családokban viszont legfeljebb "postásokat" találunk, olyan családtagokat, akik híreket hoznak és visznek, többé-kevésbé közömbösen. A családmonográfiákban használt kifejezések jelentése tehát a következő:

Közvetítő szerepek családi konfliktusokban /a kohézió erejének növekedési sorrendjében/

Szerepek	Elkötelezett-e az egyik fél oldalán	Célja
"Postás"	-	-
"Szövetséges"	+	Győzelemmel befejezni a konfliktust
"Delegátus"	+	Megakadályozni a konfliktus elmélyülését
"Békegalamb"	«#	A konfliktus megszüntetése, a családi béke.

E szerepeket és rendszerüket közösen alakítottuk ki egyes monográfiák anyagaiból. Nem az volt a célunk ezzel, hogy kódoljuk a családtagok magatartását, hanem az, hogy érzékelni tudjuk a családi kohézió fokát. Használata lehetővé tette, hogy kohézió

és konfliktus közötti összefüggést könnyebben fedeztük fel az interjúk és megfigyelések folyamán és empirikus anyagaink rendezésekor.

Az egyes családmonográfiák az itt leírt módszereket követték. De az interjúk, és megfigyelések tapasztalati anyagának feldolgozásában /sőt, már a vizsgálati szakaszban is/ érvényesült a szerzők, egymástól részben eltérő érdeklődése. Például Berey Katalin - esti kiegészítő szakos szociológia-hallgató s aktív építészmérnök - szándékosan válaszott ONCSA-telepi családot, s őt erősen foglalkoztatta az, hogyan függött össze a családfejlődéssel a lakás tagolásának és a szobaszámnak az alakulása; Váradi Anna, nappali tagozatos hallgató arra volt kíváncsi, hogy a területi mobilitás és a "marginális" foglalkozás következményei hogyan hatnak a család szerkezetére; Somorjai Ildikó és Paizs Viktória - ugyancsak esti kiegészítő szakosok - a családi gazdaság és a tekintélyi viszonyok összefüggései iránt érdeklődött, míg Domokos Jánost előbb néprajzi kérdések, majd a személyiségfejlődés családszerkezeti okai foglalkoztatták erősebben. De Sebes Anna, Marczali Ferenc /Váradi Annával közösen írt/ és Zsár Anna munkája sem csak pusztán alkalmazása volt a fent ismertetett elveknek és eljárásoknak. Ezért - s más tényezők miatt - még csak korlátozott módon vethető össze az itt elemzett családok személyközi kapcsolatrendszere. A jelenleg is folyó kutatásokban már úgy választottuk ki és úgy kívánjuk leírni a családokat, hogy e módszeresebb összehasonlításra is alkalom nyíljon.

JEGYZETEK

1. 1. A családszociológia kutatási módszereinek történetéhez lásd G. Schwagler /1975/, a régi monografikus módszer kritikájához pedig G. Wurzbacher /1969: 33-86/ és R. König /1976: 2/. A monografikus módszerrel végzett kutatások közül elsősorban Firth-Hubert-Forge /1969/ és Hess-Handel /1971/ műve ösztönzött bennünket.

2. "Törzscsalád"-nak nevezzük a vérszerinti leszármazással, "konjugális család"-nak, pedig a házassággal /vagy az élettársi közösséggel/ létrejött csoportot. Ego törzscsaládja felmenő- és lemenő-ági, továbbá saját generációjához tartozó vérrokonaiból /testvérek, unokatestvérek stb./ áll, illetve ezen vérrokonok konjugális családjának tagjaiból. Konjugális családja viszont házastársából /élettársából/ és kiskorú /illetve nem házas/ gyermekeiből. Törzscsaládja /"family of orientation", "Herkunftfamilie"/ tehát mindenkinek - vagy majdnem mindenkinek - volt és rendszerint van is, a gyermektelen, egyke aggokon kívül, akiknek nincs sem oldalági, sem fel- és lemenő-ági rokonuk. "Teljes" konjugális családja viszont csak a kiskorú /nem házas/ gyermekekkel és egymással együttélő szülőknek van. A megkülönböztetés történeti és elméleti jelentőségét először E. Durkheim tárgyalta 1892-hen megjelent, s a közelmúltban újra kiadott tanulmányában /Durkheim, 1977/. Nem tartozik ide, hogy a "zsugorodás"-elmélet /így nevezte - "contraction"-nak - Durkheim azt a történelmi folyamatot, melynek során az atyai családból létrejött a konjugális család/ helytálló-e a modern kutatások szerint. Ennek eldöntésétől tökéletesen független az, hogy nálunk - és feltehetően a világ legtöbb országában - megkülönböztetik az emberek a konjugális és a törzscsaládot s hogy ez a tényleges megkülönböztetés lett a család társadalmi "beágyazottságának" egyik legfontosabb szerkezeti elve. A "zsugorodás"-elmélet szerteágazó irodalmához lásd Benjámin /1976/.

3. "Naturális"-nak azért nevezzük az ilyen kísérletet, mert nem mesterséges helyszínen, helyzetben történik, nem szakad ki a kísérleti alany életfolyamatából, sőt, az alany /legalábbis a kísérlet közben/ nem is tudja, hogy ebben vesz részt.

4. A példában szereplő három változat többszörösen is fik­tív, hiszen egy valóságos interjúban csak egy kérdező van jelen, a szóbanforgó szöveget viszont magnetofonról hallgatták - gya­korkorlás céljára -, nem élő személlyel, hanem a hangrögzítő gép­pel szemben ülő kutatójelöltek. Ráadásul az általuk készített jegyzetek szövegeit is összevontam, hogy módszertani tanulsá­guk tipikusabb változatokat kapjak. Illusztrálásul talán ez is megteszi, de a szövegnyelvészetben, vagy a tartalomelemzés me­todikájában járatos olvasó hamar észreveheti a példák elemzé­sének, a tartalmi és szemantikai felosztásnak a gyengéit. Mód­szertani ismereteim és a tartalomelemzésben szerzett tapasza­lataim alapján ennek ellenére sem tudok jobb eljárást. A memo­rizálás érvényességi vizsgálatát mindenesetre folytatni kívá­nom s a kapott eredmények alapján talán biztosabb támpontokat nyerünk a kulcsszavak kiválasztásához és a jegyzetelés techni­kájához.

5. "Elemi párkapcsolat" az, amiben egy-egy személy /nem pe­dig kölcsönösen két, vagy annál több személy/ van kapcsolatban.

6. Ha az összes fajta, két csoportra bontó kapcsolatsémát vizsgál­nánk, akkor egy 5-tagu családban elvileg 90 ilyen talál­hatnánk, miután

$$C/N! = \frac{\sum_{k=1}^{N-1} \binom{N}{k} \binom{N-k}{k}}{2}$$

ahol N * a csoporttagok /családtagok/ számát, k = rendre az egyik részcsoport tagjainak számát jelöli. /E formuláért köszö­netet mondok Balogh Zoltán tudományos munkatársnak./ Vannak azon­ban még bonyolultabb kapcsolatfajták. Ha a példában szereplő X. Andrásné csak egyik gyermekével /X. Bélával/ szövetkezik, s ők ketten merőben másfajta konfliktusban vannak X. Andrással, mint a másik gyerekekkel, /X. Zsuzsával/, akkor az utóbbi két család­tag kapcsolatától függően többféle változat lehetséges. Előfor­dulhat, hogy X. András és lánya szövetkezni fog, de az is, hogy a közöttük lévő konfliktus három egységre tagolja a családot: a/ X. Andrásné és Béla, b/ X. András, c/ X. Zsuzsa. E három egy­ség alkothatja végső szerkezetét egy, még együttélő, de felbom­

ló családnak, de alkothat időlegesen; vagy véglegesen áthidalható szerkezetet ugyancsak sokféle módon. Miután e kérdés érdeklődési tárgyalása nem tartozik egy kutatómódszertani dolgozatba, itt csupán arra utalnék, hogy az összes lehetséges kapcsolat száma egy 5 tagú családban már 175.

7.E felosztásban elsősorban Duvall /1962/ és Cseh-Szombathy /1978/ hasonló rendszerezési törekvéseit követtük. A fejlődési elméletről szóló első - s mindmáig fontos - összefoglalást lásd: Hill-Rodgers /1964/. Az újabb irodalomból v. ö. Cseh-Szombathy /1973/ és Vasziljeva /1975/ műveivel.

8.V.§. Handel /1965/ és Pataki /1972/

IRODALOM

BENJÁMIN, Roger

1976, La théorie durkheimienne de la contraction de la famille, in: "La Famille: Quel enjen", Recherche Sociale. N° 57, 19-38.

CSEH-SZOMBATHY László

1973, . Az elméletek Jelentősége a családon belüli intergenerációs kapcsolatok vizsgálatában, Szociológia. 2. sz., 170-186.

1978, A mai magyar család legfőbb jellegzetességei, in: Cseh-Szombathy /szerk./, A változó család, Bp., Kossuth, 11-65.

DURKHEIM, Emile

1977, La famille conjugale, in: Textes 3. /prés. de V. Karady/ - Paris, P. U. F., 35-49.

DUVALL, E. M.

1962, Family development, Philadelphia.

FIRTH, Raymond - HUBERT, Jane - FORGE, Anthony
1969, Families and their relatives, London. 476.

HANDEL, Gerald

1965, Psychological Study of Whole Families. Psychological Bulletin. Vol. 63, No. 1, 19-41.

HESS, Róbert D. - HANDEL, Gerald

1971, Family Worlds, Chicago, The University of Chicago Press.

HILL, Reuben - RODGERS, Roy H.

1964, The Developmental Approach, in: Christensen, H. T. /ed./ Handbook of Marriage and the Family, Chicago, 171-211.

H. SAS Judit

1976, Életmód és család, Bp., Akadémiai. 236. o.

KÖNIG, René

1976, Sociologie der Familie, in: König, R. /hrsg./, Handbuch der empirischen Sozialforschung, Band 7, Stuttgart, F. Enke, 1-217.

LŐCSEI Pál

1971 /szerk./ Család és házasság a mai magyar társadalomban, Bp.,
Közgazdasági és Jogi Kiadó. 310. o.

PATAKI Ferenc

1972, A csoportkohézió értelmezésének problémái, in: Pataki F. -
Hunyady Gy., A Csoportkohézió, Bp., Akadémiai, 13-70.

SCHWAGLER, Georg

1975, Soziologie der Familie, Tübingen, J. C. B. Mohr. 207.

VASZILJEVA, E. K.

1975, Szemjáj i dejo Funkcii, Moszkva, Sztatyisztika. 180.

WURZBACHER, Gerhard

1969, Leltbilder gegenwartlgen deutschen Familienlebens, Stutt-
gart, F. Enke, 256.